

Centralne Muzeum Jeńców Wojennych
w Łambinowiczach-Opolu

Piotr Stanek

Przystanek Lamsdorf.
Powstańcy warszawscy
w obozie jenieckim Stalag 344

Opole 2015

Wstęp

Lamsdorf. Tak brzmiała nazwa stacyjki, przed którą drzwi wagonów rozwarły się na oścież. Z czasem obce słowo stanie się symbolem i na zawsze znajdzie miejsce w pamięci, na razie nie znaczy nic.

Irena Jurgielewiczowa¹

Największa, prawie sześciotysięczna grupa idących do niewoli powstańców warszawskich została skierowana do Stalagu 344 Lamsdorf (od 1945 r. Łambinowice na Śląsku Opolskim). Liczba ta była wyższa niż wszystkie inne, określające stan liczbowy pozostałych obozów Wehrmachtu, w których znaleźli się powstańcy. Walczący o Warszawę żołnierze Armii Krajowej (dalej: AK) przybyli do Lamsdorf w pierwszej połowie października 1944 r. Odtąd nową, nieznaną wcześniej rzeczywistość dla nich – jeńców olbrzymiego jenieckiego kompleksu obozowego funkcjonującego wówczas pod nazwą Stalag 344 Lamsdorf stanowiły: izolacja, baraki, druty kolczaste, wieże strażnicze, głód, trudne warunki sanitarne, chłód, nagła bezczynność po okresie wyczerpanej pracy i walki, czy stłoczenie na małej przestrzeni.

Wkrótce jednak okazało się, że dla większości Lamsdorf stał się jedynie obozem przejściowym, tylko przystankiem w drodze do innych obozów. Stąd tytuł pracy, który tę przejściowość odzwierciedla – *Przystanek Lamsdorf*. „Lamsdorf to tylko etap, wiemy o tym prawie od początku” – zapisała Irena Jurgielewiczowa, której wyimek ze wspomnień stanowi motto niniejszego opracowania².

¹ I. Jurgielewiczowa, *Strategia czekania*, Warszawa 1982, s. 13.

² Tamże, s. 40.

W Lamsdorf przeprowadzano ewidencję, nadawano powstańcom numery jenieckie i selekcjonowano w celu dalszych przemieszczeń w głąb Rzeszy. Zanim więc zdążyli się przyzwyczaić do nowego życia, zaczęły się transporty do innych obozów. W pierwszej kolejności objęły oficerów sztabowych, następnie oficerów z poszczególnych powstańczych pułków, kobiety, dzieci, a na końcu podchorążych, podoficerów i szeregowych. Ostatni transport odszedł 20 stycznia 1945 r. Nieliczni ranni i chorzy, niezdolni do marszu ewakuacyjnego, zostali w obozie do czasu wkroczenia oddziałów Armii Czerwonej 17 marca 1945 r. Niektórzy, jak zabici podczas prób ucieczek, pozostali już tam na zawsze...

Obecność w Lamsdorf powstańców warszawskich była też zaledwie epizodem w dziejach łambinowickich obozów z lat II wojny światowej. Jednak różnorodna i nietypowa pod wieloma względami grupa jeniecka wniosła wiele ożywienia do tego miejsca i odcisnęła na nim swoje piętno. Inni jeńcy zapamiętali ich jako niezwykle zbiorowość. Pobyt powstańców warszawskich w Stalagu 344 Lamsdorf, mimo że dla większości okazał się relatywnie krótki, miał duże znaczenie dla całej ich jenieckiej tułaczki. Został zapamiętany przez nich jako jeden z najgorszych obozów³. To właśnie w nim musieli sobie radzić

Stalag 344 Lamsdorf. Źródło: ACMJW

³ Lamsdorf to „najgorszy obóz ze wszystkich, w których byłem” – skwitował krótko jeden z nich. Zob. Archiwum Historii Mówionej Muzeum Powstania Warszawskiego dostępne na <ahm.1944.pl> (AHM MPW).

z trudnymi warunkami bytowymi, z niewystarczającymi racjami żywnościowymi czy szykanami niemieckiej komendy obozu i strażników. Dla nich koszmar Lamsdorf rozpoczął się już w momencie opuszczenia wagonów, a traumatyczna droga do obozu stanowiła pierwsze negatywne doświadczenie, związane z tym miejscem. Niejednokrotnie zapis z układu kończącego powstanie warszawskie, iż jeńcy ci „korzystają z wszystkich praw konwencji genewskiej” pozostawał zatem martwą literą.

Istotna wydaje się odpowiedź na pytanie, skąd się wzięli żołnierze AK w Stalagu 344 Lamsdorf? 31 lipca 1944 r., gen. dyw. Tadeusz Komorowski „Bór”, dowódca AK, wydał z aprobatą Delegata Rządu RP na Kraj Jana Stanisława Jankowskiego rozkaz do walki z Niemcami o Warszawę. Powstanie warszawskie, dowodzone przez płk./gen. bryg. Antoniego Chruściela „Montera”, rozpoczęło się 1 sierpnia. Było ono kulminacyjnym punktem walki Polskiego Państwa Podziemnego: jego zbrojnego pionu – AK oraz ludności cywilnej Warszawy. Stanowiło bezprecedensowe wydarzenie w dziejach II wojny światowej, przede wszystkim ze względu na niezwykle męstwo powstańców w bardzo nierównej walce z III Rzeszą oraz ogrom strat ludzkich i materialnych. Trwało 63 dni. Skończyło się kapitulacją, gdyż kolejne dzielnice upadały i na przełomie września/października broniło się już jedynie Śródmieście. Do jego zdobycia jednak nie doszło, bowiem wobec beznadziejnego położenia: okrążenia przez przeważające siły przeciwnika, głodu, braku broni, amunicji, pomocy medycznej dla zwiększającej się liczby rannych i chorych, a przede wszystkim z uwagi na brak jakichkolwiek nadziei na skuteczną pomoc z zewnątrz, Komenda Główna AK 30 września wyraziła zgodę na propozycję rokowań, którą wysunął dowódca korpusu tłumiącego powstanie – SS-Obergruppenführer i gen. leutn. policji – Erich von dem Bach-Zelewski. 2 października 1944 r. w jego sztabie w dworku Reicherów w Ożarowie podpisano akt kapitulacji powstania – „Układ o zaprzestaniu działań wojennych w Warszawie”. Dotyczył powstańców z Mokotowa, Żoliborza i Śródmieścia⁴.

⁴ A. Borkiewicz, *Powstanie Warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*, Warszawa 1969; J. Kirchmayer, *Powstanie warszawskie*, wyd. 3, Warszawa 1959; *Dokumenty do kapitulacji powstania warszawskiego*, wstęp i oprac. S. Płoski, „Najnowsze Dzieje Polski” 1960, t. IV, s. 147–150; *Wielka ilustrowana encyklopedia Powstania Warszawskiego*, t. III: *Kronika*, cz. 2, oprac. A. K. Kunert, Z. Walkowski, Warszawa 2001, s. 584–593; K. Dunin-

Zgodnie z nim 4 i 5 października powstańcy mieli opuścić stolicę w zwartym szyku, złożyć broń i udać się do wyznaczonych punktów zbórnych. Od tego momentu stawali się jeńcami wojennymi, korzystającymi – jak zapisano – ze wszystkich praw konwencji genewskiej o traktowaniu jeńców wojennych z 27 lipca 1929 r.⁵ Wcześniej strona niemiecka uznawała ich za „bandytów”, których nie chroni żadne prawo⁶. Do niewoli niemieckiej trafiło ok. 17–18 tys. żołnierzy AK, a w tym po raz pierwszy w historii II wojny światowej 3 tys. kobiet i 1 tys. dziewcząt i chłopców w wieku od 10 do 18 lat. Poprzez obóz przejściowy w Ożarowie, największa grupa, licząca prawie 6 tys. powstańców warszawskich po parodniowej podróży towarowymi pociągami została wysłana do Stalagu 344 Lamsdorf. Przybyli tutaj w kilku transportach w październiku 1944 r. (oraz kilka osób w listopadzie).

Problematyka powstańców warszawskich – jeńców w obozach jeńческих Wehrmachtu nie doczekała się dotąd w historiografii polskiej całościowego opracowania. Nie został też w sposób pełny opisany ich

-Wąsowicz, *Wprowadzenie*, [w:] *Exodus Warszawy. Ludzie i miasto po powstaniu 1944*, t. 2: *Pamiętniki, relacje*. Wybrali i oprac. M. Berezowska, E. Borecka, K. Dunin-Wąsowicz, J. Korpetta, H. Szwankowska, Warszawa 1993, s. 311.

⁵ Pełny tekst Konwencji o traktowaniu jeńców wojennych, zawartej w Genewie 27 VII 1929 r. Zob. „Dz.U. RP” 1932, nr 103, poz. 866. Zob. także Studium Polski Podziemnej w Londynie (SPP), Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, sygn. A 447, *Kopia Behandlung der bei Kämpfen in Warschau gefangenen Polen, Torgau, 8 X 1944 r.*, s. 1–5.

⁶ Warto pamiętać, że choć niemieckie dowództwo wojskowe przyznało status jeńca wojennego członkom AK jeszcze w czasie trwania powstania, to jednak nie nastąpiło to dobrowolnie, lecz zostało wymuszone sytuacją militarną. W coraz większym stopniu powstanie zagrażało bowiem realizacji planów strony niemieckiej. Przyznanie statusu jeńca wojennego powstańcom miało zatem zachęcić dowództwo polskie do zaprzestania walki i kapitulacji. Ponadto 30 sierpnia USA i Wielka Brytania uznały status kombatantki AK i zagroziły stronie niemieckiej środkami odwetowymi za nieprzestrzeganie konwencji genewskiej z 1929 r. wobec powstańców. *Nota bene*, już 21 VII 1944 r. gen. T. Komorowski „Bór” nadał depezę do Londynu, prosząc, by ogłoszono przez radio w j. polskim i niemieckim, że AK jest częścią składową Polskich Sił Zbrojnych, by ją traktować zgodnie z kombatantkim statusem, a jeśli Niemcy nie będą tego przestrzegać, to nastąpią rozstrzelania Niemców wziętych do niewoli. Zob. Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: ACMJW), Materiały niepublikowane (dalej: Mnp), sygn. 970, H. Obenaus, *Żołnierze Armii Krajowej po Powstaniu Warszawskim w 1944 r. Walka o status prawny jeńców wojennych*, s. 2; *Rządy Wielkiej Brytanii, USA i Polski uznają Armię Krajową – jako kombatanta*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” („DPiDZ”), nr 206 z 31 VIII 1944 r., s. 1; *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. IV, wyd. zbior., Wrocław 1991, s. 225–226.

pobyt w jednym z najważniejszych obozów, do którego trafili, tj. w Stalagu 344 Lamsdorf.

Juliusz Pollack w swojej pracy pt. *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*, jeden z niewielkich rozdziałów poświęcił powstańcom warszawskim, w tym także przebywającym w Lamsdorf⁷. Zagadnienie powstańców warszawskich w niewoli Wehrmachtu zostało też zasygnalizowane w jednym z tomów *Wielkiej ilustrowanej encyklopedii Powstania Warszawskiego*⁸. Były powstaniec i jeńiec Stanisław Kopf wydał syntetyczne, które choć cenne, jest jedynie popularnonaukowym ujęciem pobytu żołnierzy AK w obozach jenieckich⁹. Znacznie większe zainteresowanie badawcze przyciągnęły dwie nietypowe grupy jenieckie: kobiety i młodociani. Małgorzata Klasicka poświęciła się głównie badaniom kobiet-żołnierzy w niemieckich obozach jenieckich, w tym również w Stalagu 344 Lamsdorf¹⁰. Pisała także o nich Róża Bednorz¹¹, a o dzieciach za drutami już na początku lat siedemdziesiątych ub. wieku Janusz Sawczuk¹². Jednak to przede wszystkim Damian Tomczyk jest autorem wielu opracowań, poświęconych tej właśnie grupie jenieckiej, zwłaszcza młodocianym chłopcom ze Stalagu 344 Lamsdorf¹³. W ostat-

⁷ J. Pollack, *Jeńcy polscy w hitlerowskiej niewoli*, Warszawa 1982, wyd. 2, Warszawa 1986.

⁸ M. Wiśniewska, *Żołnierze Armii Krajowej w obozach jenieckich Wehrmachtu*, [w:] *Wielka ilustrowana encyklopedia Powstania Warszawskiego*, t. 2: *Polityka, kultura, społeczeństwo*, red. nauk. P. Rozwadowski, Warszawa 2006, s. 457–460.

⁹ S. Kopf, *Powstańcy w obozach jenieckich. Warszawskie Termopile 1944–1945*, Warszawa 2003.

¹⁰ M. Klasicka, *Kobiety-powstańcy warszawscy w niewoli niemieckiej (1944–1945)*, Opole 2008; też, *Los kobiet-powstańców warszawskich w Stalagu 344 Lamsdorf*, [w:] *Szkice z dziejów obozów w Lamsdorf/Łambinowicach. Historia i współczesność*, pod red. E. Nowaka, Opole 2000, z. 2, s. 101–111; też, *Losy polskich dzieci w niewoli podczas II wojny światowej*, [w:] *Dzieci-żołnierze w wojnach i konfliktach zbrojnych. Materiały z konferencji naukowej Opole, 11 grudnia 2007 r.*, pod red. E. Nowaka, Opole 2008, s. 83–92. Zob. także M. Klasicka, P. Stank, *Niewola powstańców warszawskich (1944–1945) w materiałach źródłowych*, „Przegląd Historyczny” 2014, z. 4, s. 685–696.

¹¹ R. Bednorz, *Kobiety-żołnierze Powstania Warszawskiego w obozach jenieckich*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” (dalej: „ŁRM”) 1994, t. 17, s. 79–96.

¹² J. Sawczuk, *Dzieci za drutami*, „Polityka” 1970, nr 17.

¹³ D. Tomczyk, *Młodociani uczestnicy powstania warszawskiego*, Łambinowice 1982; tenże, *Nieletni żołnierze Powstania Warszawskiego w hitlerowskim obozie jenieckim w Łambinowicach*, Opole 1985; tenże, *Najmłodszy jeńcy w historii wojen. Powstańcy warszawscy w Stalagu 344 Lamsdorf*, Opole 1993; tenże, *Nieletni żołnierze Powstania Warszawskiego w obozach jenieckich Wehrmachtu*, [w:] *Jeńcy wojenni II wojny światowej. Stan archiwów i najnowszych badań. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej 11–12 września 1995 r.*, pod red. E. No-

nich latach wątek ten próbowała podjąć Bożena Grębowiec¹⁴. Pojawiły się również opracowania dotyczące specyficznej grupy powstańców – podchorążych¹⁵. Ważne syntetyczne teksty o powstańcach w łambinowickim stalagu opublikowali Roman Ciasnocha¹⁶ i Edmund Nowak¹⁷. Zagadnienie to pojawiło się również w monografii łambinowickich obozów¹⁸. Popularnonaukowy artykuł o powstańcach w Lamsdorf napisał także Wojciech Półchłopek¹⁹.

Kilka tekstów naukowych i popularnonaukowych o niewoli powstańców opublikował Piotr Stanek²⁰. Zagadnienie jenieckiej korespondencji powstańców warszawskich przybliżyli Tadeusz Molenda i Witold Żurawski²¹. Ukazało się również wiele drukowanych wspomnień i relacji byłych jeńców. Ostatni z zeszytów *Szkiców z dziejów obozów w Lamsdorf/Łambinowicach. Historia i współczesność w całości*

waka, Opole 1996, s. 95–106; tenże, *Żydowskie dzieci-żołnierze powstania warszawskiego w Stalagu 344 Lamsdorf*, [w:] *Szkice z dziejów obozów w Lamsdorf/Łambinowicach. Historia i współczesność*, pod red. E. Nowaka, Opole 1998, z. 1, s. 73–87.

¹⁴ B. Grębowiec, *Dzieci-Powstańcy Warszawscy w niewoli Wehrmachtu w Stalagu 344 Lamsdorf-Łambinowice*, [w:] *Na tropach twórczości i czasów minionych. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Damianowi Tomczykowi*, pod red. M. Cetwińskiego i A. Czajkowskiej, Częstochowa 2012, s. 553–586.

¹⁵ D. Dzionek, *Podchorążowie – powstańcy warszawscy w niewoli niemieckiej*, „*ŁRM*” 2004, t. 27, s. 41–48. Na temat podchorążych w niewoli powstała również praca doktorska, byłego pracownika CMJW, Przemysława Jagieły, której obrona zaplanowana jest na 2016 r. Znajdują się w niej informacje o powstańcach-podchorążych ze Stalagu 344 Lamsdorf.

¹⁶ R. Ciasnocha, *Powstańcy warszawscy w Stalagu 344 Lamsdorf w świetle najnowszych badań*, „*ŁRM*” 2004, t. 27, s. 49–70.

¹⁷ E. Nowak, *Powstańcy warszawscy – jeńcy w Stalagu 344 Lamsdorf/Łambinowicach*, „*Kwartalnik Opolski*” 2005, nr 2/3, s. 107–127.

¹⁸ J. Sawczuk, S. Senft, *Obozy jenieckie w Lamsdorf w latach II wojny światowej*, [w:] *Obozy w Lamsdorf/Łambinowicach (1870–1946)*, pod red. E. Nowaka, Opole 2006, s. 149–150, 205–208, 232 i 252.

¹⁹ W. Półchłopek, *Powstańcy Warszawscy w Stalagu 344 Lamsdorf/Łambinowice*, „*Akowiec. Biuletyn Informacyjny ŚZŻAK- Oddział Opole*” 2001, nr 3, s. 15–17.

²⁰ P. Stanek, *Niewola powstańców warszawskich (1944–1945)*, „*Dzieje Najnowsze*” 2012, nr 2, s. 51–68; tenże, *Praca przymusowa powstańców warszawskich w niewoli niemieckiej w latach 1944–1945*, „*ŁRM*” 2010, t. 33, s. 77–101; tenże, *Powstańcy warszawscy w niemieckich obozach jenieckich (1944–1945)*, [w:] *Nazajutrz. Powstańcy warszawscy w obozach jenieckich. Wybór relacji i wspomnień, wybór relacji P. Stanek, A. Dzierżanowska*, Warszawa 2013, s. 9–21; tenże, *Powstańcy warszawscy w Stalagu 344 Lamsdorf*, „*Kombatant*” 2011, nr 8, s. 22–25.

²¹ T. Molenda, W. Żurawski, *Korespondencja jeńców wojennych (cz. XVIII). Powstanie warszawskie*, „*Historyczno-Badawczy Biuletyn Filatelistyczny*” 1983, nr 4, s. 184–194.

Podpisanie aktu kapitulacyjnego powstania warszawskiego. Źródło: ACMJW

poświęcony jest jednostkowym i zbiorowym losom powstańców, którzy przeszli przez Lamsdorf²².

Temat pobytu powstańców warszawskich w łambinowickim stajagu jest zatem dość dobrze opracowany. Jednak część ustaleń już się zdezaktualizowała. Jednocześnie obecnie możliwe jest poszerzenie obszaru badawczego o nowe kwerendy, o nowe źródła, zwłaszcza niewykorzystane wcześniej jenieckie dzienniki i relacje²³. W połączeniu z zamiarem lepszego uściślenia pewnych kwestii, m.in. dotyczących transportów, postaw, niecodziennych wydarzeń, które miały miejsce w obozie, wyeliminowania przynajmniej niektórych nietrafionych in-

²² *Szkice z dziejów obozów w Lamsdorf/Łambinowicach. Historia i współczesność*, pod red. P. Stanka, Opole 2013, z. 5.

²³ Warto pamiętać, że relacje i wspomnienia byłych jeńców nie powinny być pierwszym materiałem źródłowym. Niejednokrotnie jednak brak czy niekompletność oficjalnych dokumentów wymusza oparcie się w dużej mierze na tego rodzaju materiale. Nieczęsto można spotkać się z postawą, jak jednego z powstańców, który w swoich wspomnieniach zapisał: „Świadomie od lat unikałem wertowania literatury powstaniowej, jakby w przeczuciu, że wszelka późniejsza korekta i weryfikacja pogłosek czy opinii [...] naruszy cenną autentyczność innego rzędu i porządku, tę, która bez względu na późniejsze ustalenia formuje nasz czas własny”. Zob. L. Prorok, *Kepi wojska francuskiego*, wyd. 2, Warszawa 1980, s. 184.

terpretacji czy błędów, które zawiera dotychczasowa literatura przedmiotu (również autora niniejszej pracy), a przede wszystkim brak do tej pory jednej syntetycznej monografii zagadnienia sprawił, że książka ta została wydana.

Przeprowadziłem kwerendy w archiwach polskich i zagranicznych. Skorzystałem z opublikowanych relacji i wspomnień. Pełny wykaz bibliograficzny znajduje się na końcu pracy.

W zapisie pseudonimów przy nazwiskach pominąłem skrót pseud. Uważam bowiem, że w kontekście podjętej problematyki jest on oczywisty.

Podczas gromadzenia materiałów i pisania niniejszej publikacji wiele osób okazało mi dużo życzliwości i pomocy. Wszystkim tym osobom składam podziękowania. Chciałbym przede wszystkim wyrazić wdzięczność recenzentom, dr. hab. Stanisławowi Senftowi i dr. hab. Aleksandrowi Woźnemu, prof. Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, za wszystkie uwagi, sugestie i wskazane niedociągnięcia.

Wyrazy podziękowania chciałbym złożyć wszystkim osobom, które w jakikolwiek sposób pomogły mi w przygotowaniu niniejszej rozprawy, m.in. pracownikom archiwów, w których dokonywałem kwerendy, osobom, które udostępniły mi swoje materiały, zwłaszcza rodzinie prof. Damiana Tomczyka, a także powiernikom Polonia Aid Foundation Trust w Londynie za finansowe wsparcie kwerend, przeprowadzanych w londyńskich archiwach.

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział I - Droga do Stalagu 344 Lamsdorf	15
Rozdział II - Warunki obozowe	29
Rewizja i rejestracja	30
Zakwaterowanie	35
Wyżywienie	42
Opieka medyczna i śmiertelność	49
Jeniecka korespondencja i paczki	53
Praca przymusowa	61
Niecodzienne wydarzenia w powstańczej zbiorowości	65
Rozdział III - Powstańcze grupy w Stalagu 344 Lamsdorf	69
Oficerowie	69
Kobiety AK	72
Młodociani	73
Żydzi	75
Cywilna ludność z Warszawy	78
Znani powstańcy-jeńcy	89
Rozdział IV - Jeńcy wobec obozowej rzeczywistości	93
Samorząd jeniecki	93
Postawy i relacje	97
Przejawy ruchu oporu	103
Rozdział V - Życie kulturalno-oświatowe, religijne i sportowe	113
Rozdział VI - Transporty powstańcze ze Stalagu 344 Lamsdorf	133
Marsz ewakuacyjny	149

Zakończenie	155
Wykaz źródeł i literatury	165
Summary	175
Zusammenfassung	176